

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
Національної академії наук України

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Академічний курс

У двох томах

Том 2
Особлива частина

Підручник

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
академіка Академії правових наук України,
Заслуженого діяча науки і техніки
Я. М. Шевченко

Видання друге, доповнене і перероблене

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів юридичних спеціальностей
вищих навчальних закладів*

Київ 2006

УДК 347.1
ББК Х623.0
Ц57

Гриф надано Міністерством
освіти і науки України
(лист № 1.4/18-Г-606 від 31 липня 2006 р.)

Відповідальний редактор:

Я. М. Шевченко — доктор юридичних наук, професор, академік АПРН України, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувача відділом проблем цивільного, трудового і підприємницького права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Авторський колектив:

Бабаскін А. Ю., кандидат юридичних наук — глави 10; 20; 21
Бошицький Ю. Л., кандидат юридичних наук — глави 12 (§ 3); 22; 23
Венецька М. В., кандидат юридичних наук — глави 8; 11; 12 (§§ 1, 2)
Срьюменко Г. В., кандидат юридичних наук — глави 29; 30; 37; 39
Кучеренко І. М., доктор юридичних наук — глави 1–3; 7; 9
Молякко О. М. — глави 13; 14; 18; 40
Морозова С. С. — глави 26–28
Никифорок В. М., кандидат юридичних наук — глава 16
Севрюкова І. Ф., кандидат юридичних наук — глава 4 (у співавторстві з Шевченко Я. М.); 17; 19; 24; 25
Стефанчук Р. О., кандидат юридичних наук — глави 15; 31–36; 38
Труба В. І., кандидат юридичних наук — глави 5; 6
Шевченко Я. М., доктор юридичних наук, професор — глава 4 (у співавторстві з Севрюковою І. Ф.)

Упорядник:

С. С. Морозова — молодший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Рецензенти:

А. С. Довгерт — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПРН України
Н. С. Кузнєцова — доктор юридичних наук, професор, академік АПРН України
Р. А. Майданик — доктор юридичних наук, доцент

Ц57 **ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ: Академічний курс: Підруч.: У 2 т. / За заг. ред. Я. М. Шевченко.** — Вид. 2-ге, доп. і перероб. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. — Т. 2. Особлива частина. — 520 с.
ISBN 966-313-322-8

Підручник підготовлений на основі нового цивільного законодавства України станом на 1 червня 2006 р., з врахуванням змін до Цивільного кодексу України, внесених згідно із законами, а також фундаментальних праць з цивільного права (дореволюційного, радянського і сучасного періоду).

Другий том присвячений окремим видам зобов'язань, до яких належать: договір купівлі-продажу, договір поставки, договір міни, договір дарування, договір реїти, договір довільного утримання, договір найму (оренди), договір лізингу, договір позички, договір підряду, договір про надання послуг, договір перевезення, договір страхування, договір доручення, договір комісії, договір управління майном, зобов'язання щодо здійснення фінансових послуг, договір комерційної концесії, а також зобов'язання з односторонніх дій та позадоговірні зобов'язання (деліктні зобов'язання та зобов'язання із паубуття, збереження майна без достатньої правової підстави).

Для студентів, аспірантів і викладачів вищих навчальних закладів.

ISBN 966-313-322-8
ISBN 966-313-324-4 (т. 2)

ББК Х623.0
© Колектив авторів, 2006
© Видавничий Дім «Ін Юре», 2006

---

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України
4 липня 2006 р. (протокол № 7)*

З метою підвищення рівня підготовки юристів у вищих навчальних закладах Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького НАН України продовжено видання серії підручників (академічних курсів).

Редакційна колегія серії підручників:

- Шемшученко Ю. С.** — голова, академік НАН України,
іноземний член РАН
- Нагребельний В. П.** — кандидат юридичних наук (заступник),
член-кореспондент АПрН України
- Цвєтков В. В.** — член-кореспондент НАН України
- Сіренко В. Ф.** — член-кореспондент НАН України
- Семчик В. І.** — член-кореспондент НАН України
- Пархоменко Н. М.** — кандидат юридичних наук
- Костенко О. М.** — доктор юридичних наук,
член-кореспондент АПрН України
- Шевченко Я. М.** — доктор юридичних наук,
академік АПрН України
- Зайчук О. В.** — доктор юридичних наук,
член-кореспондент АПрН України
- Авер'янов В. Б.** — доктор юридичних наук,
член-кореспондент АПрН України
- Денисов В. Н.** — доктор юридичних наук,
член-кореспондент АПрН України
- Кресіна І. О.** — доктор юридичних наук
- Усенко І. Б.** — кандидат юридичних наук
- Святоцький О. Д.** — доктор юридичних наук,
член-кореспондент АПрН України

Рекомендована література:

1. Брагинский М. И. Договор хранения. — М.: Статут, 1999.
2. Грамацький Е. М. Договір зберігання в цивільному праві: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — К., 2004.
3. Сібільов М. Окремі види договору зберігання майна за проектом нового Цивільного кодексу України // Вісник Академії правових наук України. — 2001. — № 1. — С. 122–139.
4. Цыбуленко З. И. Обязательства хранения в советском гражданском праве. — Саратов, 1980.

Глава 16. Договір страхування

§ 1. Поняття та істотні умови договору страхування

Страхові правовідносини як різновид цивільно-правових відносин можуть виникати з різних юридичних фактів. Одним із таких фактів може бути *договір страхування* — цивільно-правовий правочин, який укладається за взаємною згодою сторін. При цьому характерною рисою договірних стосунків є рівність сторін, їх юридична незалежність одна від одної. Крім цього, страхові правовідносини можуть виникати і внаслідок імперативної вказівки, передбаченої в законі чи підзаконному нормативному акті.

У такому разі йдеться про обов'язкове страхування, основні види якого визначаються у ст. 7 Закону України «Про страхування»¹.

Держава встановлює обов'язкове страхування тоді, коли потреба відшкодування матеріального збитку чи надання іншої грошової допомоги торкається інтересів не лише конкретної потерпілої особи, а й суспільних інтересів загалом². При цьому державне обов'язкове особисте страхування певних категорій осіб, умови праці яких пов'язані з підвищеним ризиком для їх життя чи здоров'я, замінено Законом України «Про страхування» (п. 10, розділ V) на безпосередню виплату компенсацій потерпілим з Державного бюджету України.

Як обов'язкове, так і добровільне страхування оформляються договором (страховим полісом). Договір страхування, таким чином, виступає як документ, що підтверджує виникнення та існування страхових правовідносин. Згідно зі ст. 16 Закону України «Про страхування» *договір страхування* — це письмова угода між страхувальником та страховиком, за якою страховик бере на себе зобов'я-

¹ У редакції Закону України від 4 жовтня 2001 р. // ВВР. — 2002. — № 7. — Ст. 50.

² *Страховое дело: Учебник / Под ред. проф. Л. И. Рейтмана* — М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр, 1992. — С. 43.

зання в разі настання страхового випадку виплатити страхову суму або відшкодувати завданий збиток у межах страхової суми страхувальнику чи іншій особі, визначеній страхувальником, або на користь якої укладено договір страхування (надати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені терміни та виконувати інші умови договору.

У договорі страхування отримують належний вираз характеристики цивільно-правового договору як правового інституту і у зв'язку з цим договір страхування належить до категорії двосторонніх, оплатних та реальних договорів.

Правочин про страхування укладається між страхувальником та страховиком, у кожного з яких є взаємні права та обов'язки. Оплатність договору страхування означає, що страхувальник сплачує страховий платіж з розрахунку отримати в майбутньому страхову суму (страхове відшкодування). При цьому, якщо обов'язок страхувальника є безумовним, то обов'язок страховика здійснити страхову виплату виникає лише в разі настання страхового випадку. Виняток становлять лише накопичувальні види страхування життя особи, під час здійснення яких страховик зобов'язаний виплатити страхову суму за будь-яких умов — або в разі настання страхового випадку, або у разі закінчення дії договору страхування.

Відповідно до ст. 983 ЦК України, ст. 18 Закону України «Про страхування» договір страхування є реальним, тобто набирає чинності не від моменту досягнення між сторонами згоди за всіма істотними умовами, а від моменту внесення страхувальником першого страхового платежу, якщо інше не встановлено договором. Річ у тім, що визнання договору страхування консенсуальним припускає можливість виплати страховиком страхового відшкодування ще до сплати страхувальником першого страхового платежу, що, зрозуміло, є вкрай не вигідним для страховика.

Відповідно до цивільного законодавства договір страхування визнається укладеним лише в тому разі, коли між сторонами в належній формі було досягнуто згоди за всіма його істотними умовами, тобто такими, без яких він не може набрати чинності. Передусім істотною умовою договору страхування є визначення предмета договору.

Предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування); володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); відшкодуванням шкоди, завданої страхувальником третім особам (страхування відповідальності). Крім цього, у договорі страхування мають бути визначені: страховий ризик (перелік страхових

випадків), розмір страхової суми, розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору (статті 980, 982 ЦК України).

Під *страховим ризиком* прийнято розуміти обумовлені в договорі події, шкідливий наслідок яких може потягти за собою зменшення чи втрату майнових інтересів страхувальника. Ці події характеризуються насамперед тим, що сторони договору можуть передбачити лише ймовірність, але ніяк не неминучість їх настання¹, тому, приміром, у Франції договір страхування належить до категорії ризикових (алеаторних) договорів.

У свою чергу, *страховий випадок* — це подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі (вигодонабувачу).

Страхова сума в договорі страхування визначає граничний розмір зобов'язань страховика щодо відшкодування збитків, зумовлених настанням страхового випадку. В особистому страхуванні страхова сума встановлюється за згодою сторін і обмежується лише фінансовими можливостями страхувальника щодо сплати страхових внесків. Договором страхування життя обов'язково передбачається також збільшення розміру страхової суми та (або) розміру страхових виплат на суми (бонуси), які визначаються страховиком один раз на рік за результатами отриманого інвестиційного доходу від розміщення коштів резервів зі страхування життя за вирахуванням витрат страховика на ведення справи у розмірі до 15 % отриманого інвестиційного доходу та обов'язкового відрахування в математичні резерви частки інвестиційного доходу, що відповідає розміру інвестиційного доходу, який застосовується для розрахунку страхового тарифу за цим договором страхування та у разі індексації розміру страхової суми та (або) розміру страхових виплат за офіційним індексом інфляції, відрахування в математичні резерви частки інвестиційного доходу, що відповідає такій індексації². Під час здійснення майнового страхування страхова сума визначається страховою (дійсною) вартістю майна або її частиною.

Страхування відповідальності передбачає встановлення ліміту відповідальності страховика, в межах якого страховик зобов'язаний провести виплату страхового відшкодування відповідно до умов договору страхування³. Визначити наперед розмір шкоди, яка може

¹ *Серебровський В. И.* Значение и понятие страхования // *Страховое право.* — 1998. — № 1. — С. 31.

² *Стаття 9* Закону України «Про страхування» // *ВВР.* — 2002. — № 7. — Ст. 50.

³ *Стаття 9* Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 1 липня 2004 р. // *ВВР.* — 2005. — № 1. — Ст. 1.

бути заподіяна страхувальником третім особам неможливо. Тому при укладенні договору страхування відповідальності еквівалентом страхової суми беруть середню ймовірну величину збитків, завданих, скажімо, джерелом підвищеної небезпеки за певний період на певній території.

Страховий платіж (страховий внесок, страхова премія) — це плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховикові згідно з договором страхування. Відповідно до ст. 982 ЦК України та ст. 16 Закону України «Про страхування» істотною умовою є також строки сплати страхового внеску. Розмір страхових внесків визначається відповідно до страхових тарифів.

Страховий тариф — це ставка страхового внеску з одиниці страхової суми чи об'єкта страхування. Розраховуються страхові тарифи актуарно (математично) на підставі відповідних статистичних даних про настання страхових випадків. Розмір страхових внесків може бути суттєво зменшений шляхом надання пільг. Так, наприклад, згідно зі ст. 8 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» для заохочення безаварійної експлуатації транспортних засобів, при укладенні договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності більше ніж на півроку, страховики мають право застосовувати коефіцієнт страхових тарифів залежно від наявності чи відсутності страхових випадків з вини осіб, відповідальність яких застрахована, в період дії попередніх договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності. Отже, страховик вправі як зменшити розмір внесків, так і навпаки — збільшити його за наявності передбачених договором умов.

За бажанням сторін істотними можуть бути визнані й інші умови. До їх числа можна зарахувати: момент набрання договором страхування чинності, франшизу, пільги та знижки. Специфічною умовою, яка часто фігурує в договорах страхування, є франшиза. *Франшиза* — це частина збитків, що не відшкодовується страховиком згідно з договором страхування (ст. 9 Закону України «Про страхування»). Ці збитки покриваються страхувальником самостійно за рахунок власних коштів. У договорі страхування франшиза встановлюється у твердому грошовому еквіваленті або в процентному відношенні до страхової суми.

Розрізняють умовну та безумовну франшизу. *Умовна франшиза* передбачає звільнення страховика від обов'язку відшкодувати збитки, які не перевищують встановленої суми, і, навпаки, передбачає повне відшкодування збитків, розмір яких є більшим від суми франшизи. Встановлення в договорі *безумовної франшизи* означає, що зі страхового відшкодування завжди вираховується сума франшизи.

Страховики нерідко заохочують страхувальників у встановленні франшизи шляхом надання пільг у сплаті страхових внесків.

§ 2. Сторони договору страхування, їхні права та обов'язки

Договір страхування укладається між страховиком та страхувальником. До кола учасників договору страхування належать і застраховані особи, вигодонабувачі та страхові посередники (страхові агенти і страхові брокери).

Страховик займає особливе місце у страховому правовідношенні, оскільки саме з його діями пов'язане досягнення основної мети, заради якої виникає страхове правовідношення, — виплата страхової суми в розмірі та у випадках, передбачених договором.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про страхування» страховиками визнаються лише ті фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю (з мінімальною кількістю учасників не менше ніж три особи). При цьому товариство має бути створене спеціально для здійснення страхової діяльності. Саме тому підприємства, установи та організації не можуть стати страховиками шляхом внесення змін до статутних документів за умови, що вони попередньо займалися іншим видом діяльності.

Нещодавно в Україні почали створюватися кептивні страхові компанії. *Кептив* (англ. *captive*) — це акціонерна страхова компанія, яка обслуговує корпоративні страхові інтереси засновників, а також самостійно господарюючих суб'єктів, котрі входять до структури багатопрофільних концернів або великих фінансово-промислових груп. Діяльність кептиву безпосередньо пов'язана з комерційними банками, пенсійними та інвестиційними фондами, іншими фінансово-кредитними інститутами. Саме ці фінансові та банківські структури, як правило, є засновниками кептивних страхових компаній¹.

Необхідною умовою виходу страхової компанії на страховий ринок України є наявність ліцензії для проведення страхових операцій на території України. Порядок ліцензування страхової діяльності в Україні регулюється Ліцензійними умовами провадження страхової діяльності, затвердженими розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28 серпня 2003 р. № 40 та зареєстрованими в Міністерстві юстиції України від 15 вересня 2003 р. за № 805/8126. Від 17 вересня 1993 р. і до 15 грудня 1999 р. правом видачі ліцензій був наділений

---

¹ *Никифорок В. М.* Договір страхування відповідальності. — Чернівці: Рута, 2002. — С. 70–71.

Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю. До 2003 р. повноваження Комітету виконувало Міністерство фінансів, у складі якого створений Департамент нагляду за страховою діяльністю. Нині нагляд за страховою діяльністю здійснює Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України.

З метою розвитку та захисту національного страхового ринку чинне законодавство визначає, що страховою діяльністю в Україні можуть займатися виключно страховики-резиденти. Водночас згідно із Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» від 7 липня 2005 р. до страхового ринку України допущені зареєстровані уповноваженим органом (нині Державною комісією регулювання ринків фінансових послуг України) постійні представництва у формі філій іноземних страхових компаній, які також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Однак цей закон набирає чинності лише через 5 років після вступу України до Світової організації торгівлі.

Законодавством встановлені також спеціальні вимоги щодо розміру статутного капіталу страховиків. Зокрема, ст. 30 Закону України «Про страхування» передбачено, що мінімальний розмір статутного фонду страховика, який займається видами страхування іншими, ніж страхування життя (майнове страхування і страхування відповідальності), встановлюється в сумі, еквівалентній 1 млн євро, а страховика, який займається страхуванням життя, — 1,5 млн євро за валютним обмінним курсом валюти України. Статутний фонд має бути сплачений виключно в грошовій формі. Дозволяється формування статутного фонду страховика цінними паперами, які випускаються державою, за їх номінальною вартістю, але не більше ніж 25 % загального розміру статутного фонду. Заборонено використовувати для формування статутного фонду векселі, кошти страхових резервів, а також кошти, одержані в кредит, позику та під заставу, і вносити нематеріальні активи¹.

Згідно зі ст. 91 ЦК України за всіма юридичними особами визнається загальна правоздатність, яка може обмежуватися тільки в судовому порядку. Наразі за ст. 2 Закону України «Про страхування» предметом безпосередньої діяльності страховика може бути лише страхування, перестрахування і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням. Страхові компанії, які отримали ліцензію на страхування життя, мають також право надавати кредити тим страхувальни-

¹ Стаття 2 Закону України «Про страхування» // ВВР. — 2002. — № 7. — Ст. 50.

кам, з якими вони уклали договори страхування. Нарешті страховики, як і будь-яка інша юридична особа, вправі здійснювати правочини, спрямовані на господарське забезпечення їх діяльності¹.

Для більш повної реалізації своїх можливостей страховики за договором між собою можуть створювати об'єднання у формі спілок, асоціацій. Метою створення таких об'єднань є координація діяльності, представництво та захист спільних майнових інтересів, здійснення спільних програм. Однак займатися страховою діяльністю об'єднанням заборонено. Асоціації та спілки діють на підставі установчого договору та статуту і набувають прав юридичної особи після їх державної реєстрації. При цьому члени асоціацій (спілок) зберігають свою самостійність і права юридичних осіб. До таких об'єднань належать Моторне (транспортне) страхове бюро України (МТСБУ), Авіаційне страхове бюро (Повітряний кодекс України, частини 2, 3 ст. 103) та Морське страхове бюро (Кодекс торговельного мореплавства, частини 3, 4 ст. 242).

Закон дозволяє також громадянам та юридичним особам створювати товариства взаємного страхування захисту своїх майнових інтересів. Членство в таких товариствах набувається через страхове правовідношення, тому початок членства збігається з початком дії договору страхування.

Відповідно до чинного законодавства страховики можуть реалізовувати свої послуги через посередників: страхових агентів і брокерів. Діяльності страхових посередників на страховому ринку України регламентується Законом України «Про страхування» (ст. 15) та Положенням про порядок провадження діяльності страховими посередниками, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1996 р.

Відповідно до цього Закону страховими агентами можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, що діють на ринку страхових послуг від імені та за дорученням страховика. Через них страховик може укладати договори страхування, отримувати страхові платежі. На агентів покладаються функції рекламування страхових послуг і консультування страхувальників з різних питань. За свою діяльність вони отримують комісійну винагороду у розмірах, передбачених умовами агентської угоди (договору доручення) зі страховиком.

Страховий брокер — це фізична чи юридична особа, зареєстрована у встановленому порядку як суб'єкт підприємницької діяльності та здійснює посередницьку діяльність на страховому ринку від свого імені на підставі брокерської угоди (договору комісії) з особою,

---

¹ *Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: У 4 т. / А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань. — К.: А.С.К.; Севастополь: Інститут юридичних досліджень, 2005. — Т. 3. — С. 469.*

яка має потребу у страхуванні як страхувальник. Страхові брокери — громадяни, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, не мають права отримувати та перераховувати страхові платежі, страхові виплати та виплати страхового відшкодування.

Страхувальниками можуть бути фізичні та юридичні особи, що уклали договір страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України і вносять страхові платежі. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи на території України користуються правом на страховий захист нарівні з громадянами і юридичними особами України.

Результатом укладення між страхувальником та страховиком договору страхування є виникнення правовідношення, зміст якого включає права та обов'язки обох сторін. Конкретний перелік прав та обов'язків визначається договором страхування, однак Законом України «Про страхування» в імперативному порядку передбачені ті обов'язки сторін, виконання яких є обов'язковим.

Згідно зі ст. 21 названого Закону на страхувальника покладаються такі обов'язки:

- 1) своєчасно вносити страхові платежі;
- 2) при укладанні договору страхування надати інформацію страховикові про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-які зміни страхового ризику;
- 3) повідомити страховика про настання страхового випадку в строк, передбачений умовами страхування;
- 4) вживати заходів щодо запобігання та зменшення збитків, завданих унаслідок настання страхового випадку;
- 5) повідомити страховика про інші діючі договори страхування щодо об'єкта, який страхується.

Якщо страхувальник не повідомив страховика про те, що об'єкт вже застрахований, новий договір страхування є нікчемним (ст. 989 ЦК України). Наведений перелік не є вичерпним, тому в договорі страхування можуть передбачатися й інші обов'язки страхувальника.

Права страхувальника поєднуються з відповідними обов'язками страховика, основними серед яких є:

- 1) ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування;
- 2) протягом двох робочих днів, як тільки стане відомо про настання страхового випадку, вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасної виплати страхового відшкодування;
- 3) у разі настання страхового випадку виплатити страхове відшкодування у передбачений договором строк. За несвоєчасну випла-

ту страхової суми страховик несе майнову відповідальність шляхом сплати страхувальникові неустойки (штрафу, пені), розмір якої визначається угодою сторін;

4) відшкодувати витрати, понесені страхувальником у разі настання страхового випадку щодо запобігання або зменшення збитків, якщо це передбачено умовами договору;

5) за заявою страхувальника в разі здійснення ним заходів, що зменшили страховий ризик, переукласти з ним договір страхування;

6) тримати в таємниці відомості про страхувальника та його майновий стан, за винятком випадків, передбачених законодавством України (ст. 988 ЦК України, ст. 20 Закону України «Про страхування»).

Певні обов'язки страховика впливають і з інших норм закону. Так, страховик зобов'язаний видати документ на підтвердження укладення договору страхування (страхове свідоцтво чи поліс), скласти страховий акт (аварійний сертифікат). За взаємною домовленістю сторін на страховика можуть бути покладені додаткові обов'язки.

Крім сторін, до учасників договору страхування належать застраховані особи та вигодонабувачі.

Застрахована особа — це фізична особа, про страхування якої страхувальник укладає зі страховиком договір особистого страхування, тобто особа, в житті якої може відбутися страховий випадок, безпосередньо пов'язаний з особистістю чи обставинами її життя. Це може бути неповнолітня особа — дитина (у разі страхування її батьками), недієздатний інвалід (у разі страхування його опікуном), чи працівник (у разі страхування працівника юридичною особою) тощо. За загальним правилом на укладення таких договорів особистого страхування потрібна згода самих застрахованих осіб, оскільки у визначених законодавством випадках вони можуть набувати прав і обов'язків страхувальника за договором.

Крім цього, страхувальники мають право укладати договори страхування на користь третіх осіб — *вигодонабувачів* (ст. 3 Закону України «Про страхування»). Якщо при особистому та майновому страхуванні ці особи конкретнозначаються в договорі й страхувальник може замінювати їх до настання страхового випадку, то у разі страхування цивільної відповідальності такої можливості немає. У цьому випадку статусу вигодонабувача набувають ті особи, яким страхувальник завдасть майнової шкоди, а тому вказати їх попередньо в договорі неможливо. Як самі потерпілі особи, так і розмір завданої їм шкоди визначаються лише після настання страхового випадку.

§ 3. Порядок укладення, зміни та припинення договору страхування

Укладання договору страхування відбувається на підставі письмової заяви-анкети страхувальника за формою, встановленою страховиком, в якій вказуються всі обставини, що мають суттєве значення для оцінки страхувальником ризику. Страховик також має право запросити у страхувальника баланс або довідку про фінансовий стан, що підтвержені аудитором (аудиторською фірмою).

Після досягнення між сторонами згоди за всіма істотними умовами договору, а також сплати страхувальником страхового внеску страховик оформляє страховий поліс.

Страховий поліс — це документ, що видається страхувальнику і безпосередньо засвідчує факт страхування за договором або підтверджує умови обов'язкового страхування згідно з чинним законодавством та містить зобов'язання страховика виплатити страхувальнику у разі настання страхового випадку визначену умовами договору страхування певну суму коштів (страхове відшкодування).

Правове значення страхового поліса (свідоцтва) полягає в тому, що він згідно з вимогами українського законодавства надає договору письмової форми (ст. 18 Закону України «Про страхування»). У разі недодержання письмової форми договору страхування такий договір є нікчемним (ст. 981 ЦК України).

Страховий поліс має обов'язково містити такі реквізити: назву документа; назву, юридичну адресу і банківські реквізити страховика; прізвище, ім'я, по батькові або назву страхувальника, його адресу; об'єкт страхування; страхову суму (ліміт відповідальності страховика); зазначення страхового ризику (перелік страхових випадків); визначення розміру страхового тарифу, розміру страхового внеску, строків і порядку його внесення; строк дії договору (полісу); порядок зміни та припинення дії договору; права та обов'язки сторін і відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору; інші умови за згодою сторін, у тому числі доповнення до правил страхування або винятки з них; підписи сторін.

Після укладення договору страхування досить часто виникає потреба у внесенні до нього змін. Щоб забезпечити стабільність майнового обороту і впевненість у цьому сторін договору, закон забороняє односторонню зміну його умов, за винятком випадків, передбачених законодавчими актами. Зокрема, ст. 9 Закону України «Про страхування» передбачено, що у разі несплати страхувальником чергового страхового внеску в розмірі та у строки, передбачені правилами та договором страхування життя, таким договором може бути передбачено право страховика в односторонньому порядку зменшити розмір страхової суми або страхових виплат.

Зміна змісту договору означає, що зобов'язання сторін діють відповідно до змінених умов щодо його предмета, місця, строків виконання. Закон України «Про страхування» передбачає можливість зміни страхувальника протягом дії договору страхування. Так, наприклад, у разі смерті страхувальника-громадянина, який уклав договір майнового страхування, його права та обов'язки переходять до спадкоємців. У решті випадків права та обов'язки страхувальника переходять до третіх осіб лише за згодою страховика, якщо інше не передбачено договором страхування. У разі смерті страхувальника, який уклав договір особистого страхування на користь третьої особи, його права та обов'язки можуть перейти до осіб, на яких відповідно до закону покладено обов'язки щодо охорони прав та інтересів застрахованої особи (ст. 994 п. 2 ЦК України). Якщо в період дії договору страхування страхувальника — фізичну особу в судовому порядку було визнано недієздатною або обмеженою у дієздатності, то всі права і обов'язки покладаються на її опікуна чи піклувальника. При цьому договір страхування цивільної відповідальності припиняє дію від моменту визнання особи недієздатною. У свою чергу, реорганізація страхувальника-юридичної особи зумовлює перехід всіх її прав і обов'язків, які випливають з договору страхування, до правонаступника за згодою страховика, про що вносяться зміни до договору.

Виплата страхової суми чи страхового відшкодування здійснюється страховиком на підставі страхового акта (аварійного сертифіката), що складається страховиком або уповноваженою ним особою у формі, яка встановлюється страховиком. У страховому акті остаточно вирішується питання про визнання факту заподіяння шкоди страховим випадком, про розмір збитків та розмір страхового відшкодування. Щоб з'ясувати всі обставини страхового випадку, страховик може робити відповідні запити до правоохоронних органів, банків, медичних закладів та інших підприємств, установ та організацій, які володіють певними даними про страховий випадок. Підприємства, установи та організації зобов'язані надсилати відповідь страховику на запит про відомості, пов'язані зі страховим випадком, у тому числі й дані, що є комерційною таємницею. При цьому страховик несе відповідальність за їх розголошення у будь-якій формі, за винятком випадків, передбачених законодавством України.

Страхова сума (страхове відшкодування) має бути виплачена страховиком у термін, визначений договором або законом. За неналежне виконання цього обов'язку, а саме за несвоєчасну виплату страхового відшкодування, страховик несе майнову відповідальність шляхом сплати страхувальнику неустойки (штрафу, пені), розмір якої визначається умовами договору страхування. Однак у будь-якому разі сторони не мають права порушувати ст. 3 Закону Ук-

раїни «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань», тому розмір неустойки — встановленої в договорі — не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що мала чинність у період, за який сплачується пеня.

Загальноприйнято, що страхове відшкодування не може перевищувати розміру страхової суми та розміру реальних збитків, завданих страховим випадком. У зв'язку з цим у разі виявлення так званого «подвійного страхування», коли один і той самий об'єкт був застрахований у кількох страховиків без повідомлення їх про це, кожен страховик виплачує лише пропорційну частку встановленої страхової суми, щоб у загальному розмір всіх виплат не перевищив розміру реально завданих збитків. Якщо ж страхової суми не бракує для повного покриття збитків, то страхувальник зобов'язаний компенсувати різницю самостійно. Наведені правила не поширюються на особисте страхування, позаяк за договором особистого страхування страхова виплата здійснюється незалежно від сум, які виплачуються за державним соціальним страхуванням, соціальним забезпеченням, а також відшкодуванням шкоди. Страховик наділений правом відстрочення виплати страхового відшкодування в тому разі, якщо проводиться адміністративне чи судове розслідування страхового випадку до завершення розслідування; а також — коли є підозра наявності умислу в діях страхувальника, пов'язаних із розгляданими подіями, до отримання всіх необхідних документів.

Згідно зі ст. 26 Закону України «Про страхування» до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних затрат переходить право вимоги, що страхувальник або інша особа, яка одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завданий збиток. Таке право може виникати у страховика і під час здійснення страхування цивільної відповідальності, в разі, якщо страховий випадок був зумовлений навмисними діями чи бездіяльністю або навіть умисним злочином, правопорушенням страхувальника чи інших зацікавлених осіб (вигодонабувачів).

За наявності певних обставин страховик має право відмовити страхувальнику у виплаті страхового відшкодування. До них належать:

1) навмисні дії страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, спрямовані на настання страхового випадку. Зазначена норма не поширюється на дії, пов'язані з виконанням громадського чи службового обов'язку, дії в стані необхідної оборони (без перевищення її меж), або захисту майна, життя, здоров'я, честі, гідності та ділової репутації;

2) вчинення страхувальником-громадянином або іншою особою, на користь якої укладено договір страхування, умисного злочину, що призвів до страхового випадку;

3) подання страхувальником свідомо неправдивих відомостей про об'єкт страхування або про факт настання страхового випадку;

4) одержання страхувальником повного відшкодування збитків за договором майнового страхування від особи, яка їх завдала;

5) несвоєчасне подання страхувальником відомостей про настання страхового випадку без поважних на те причин, або створення страховикові перешкод у з'ясуванні обставин, характеру та розміру збитків;

6) інші випадки, передбачені законодавством України (ст. 991 ЦК України, ст. 26 Закону України «Про страхування»).

Після прийняття страховиком рішення його зміст доводиться у письмовій формі до страхувальника з обґрунтуванням причин відмови. Страхувальник, зі свого боку, має право оскаржити рішення в судовому порядку.

Припинення договору страхування можливе в разі:

1) закінчення терміну його дії;

2) виплати страховиком страхової суми (страхового відшкодування) в повному розмірі;

3) несплати страхувальником платежів у встановлені договором терміни;

4) ліквідації страхувальника-юридичної особи або смерті страхувальника-громадянина;

5) ліквідації страховика у порядку, встановленому законодавством України;

6) настання подій, через які не настане страховий випадок; або саме існування страхового ризику припинилося через обставини, відмінні від страхового випадку;

7) в інших випадках, передбачених законодавством України.

У разі виникнення спору щодо договору страхування після його припинення сторони можуть звернутися до суду з відповідним позовом. При цьому згідно з п. 1 ст. 268 ЦК України позовна давність не поширюється на вимогу страхувальника (застрахованої особи) до страховика про здійснення страхової виплати (страхового відшкодування).

Припинення договору страхування може відбутися і внаслідок одностороннього волевиявлення страхувальника чи страховика (ст. 997 ЦК України, ст. 28 Закону України «Про страхування»). Про свій намір достроково припинити дію договору страхування будь-яка сторона зобов'язана повідомити іншу не пізніше ніж за 30 днів до дати припинення дії договору, якщо інше ним не передбачено. У разі дострокового припинення дії договору страхування на вимогу страхувальника, страховик повертає йому страхові платежі за період, що залишився до закінчення дії договору із вирахуванням нормативних витрат на ведення справи, визначених при розрахунку страхового тарифу, фактичних виплат страхових сум та страхового відшкоду-

вання. Якщо ж вимога страхувальника зумовлена порушенням страховиком положень договору страхування, то останній повертає страхувальникові сплачені ним страхові платежі повністю¹.

Договір страхування має відповідати загальним юридичним вимогам до угоди, передбаченим чинним цивільним законодавством. Саме тому, якщо договір страхування укладається з порушенням вимог законодавства, він може бути визнаний недійсним у судовому порядку. З набранням чинності судового рішення про недійсність договору він вважається таким, що не мав місця, а отже, не породжував жодних правових наслідків. Крім того, має бути застосований механізм двосторонньої реституції, в результаті дії якого кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні все одержане за договором страхування (ст. 216 ЦК України). Загальні умови недійсності договорів визначені ЦК України (ст. 215–236), проте для договору страхування Законом України «Про страхування» додатково введено ще дві умови: 1) коли договір укладено після страхового випадку (інакше кажучи, якщо у страхувальника немає страхового інтересу, який є обов'язковим елементом страхових правовідносин); 2) коли об'єктом договору страхування є майно, яке підлягає конфіскації на підставі судового вироку або рішення, що набрало законної сили.

Глава 17. Договір доручення

§ 1. Поняття та зміст договору доручення

Доручення — це договір, в силу якого одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені й за рахунок іншої особи (довірителя) певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя (ч. 1 ст. 1000 ЦК України).

Договір доручення належить до категорії договорів з надання послуг — дій достатньо широкого спектра, які не пов'язані в цьому випадку зі створенням речі. Послуги в договорі доручення породжують відповідне благо, що має вартісну природу. Зобов'язання, що виникає внаслідок укладення договору доручення, можна характеризувати як різновид зобов'язання з надання послуг, в якому «один контрагент доручає іншому контрагенту ведення певної справи, не пов'язаної зі створенням матеріального результату, а спрямованої на досягнення різних інших ефектів»².

Договір доручення має певні схожі риси з договором підряду, оскільки підрядник також здійснює певну роботу для замовника.

¹ *Страхування: Підручник* / Наук. ред. С. С. Осадець. — К.: КПЕУ, 1998. — С. 153–154.

² *О. С. Иоффе. Обязательственное право.* — М.: Юрид. лит., 1975. — С. 489.